

не підтверджується (або посилюється) етнічною належністю прізвищ представників цієї групи, знанням – повним, частковим або на рівні кубанського специфічного діалекту – української мови, виявленням деяких константних ознак національної самосвідомості й менталітету, а в найяскравіших випадках – активною участю в процесі функціонування української народної пісенності та діяльності в руслі кубанського українознавства.

Українська пісенність усної традиції історичної Чорноморії функціонує більше 210 років як етноісторичне й художнє явище народної культури Кубанського регіону південної території Росії – іноетнічної країни, яка впродовж століть виборювала право на оволодіння цим регіоном, залучаючи військові сили переважно українського етносу. Усі періоди життєдіяльності українців на Кубані, що протікали за їх участю як представників української нації та творців регіональної, кубанської історії, були пов'язані з процесами не тільки творчими, а й руйнівними, об'єктивно зумовленими. Саме це дозволило сучасному українському історику Р. Ковалю назвати первісний факт переселення запорожців на Кубань «гріховним від самого початку», оскільки воно мало «не тільки характер втечі від обов'язку захищати свій народ, а й усі ознаки хрестового походу... на народи, які вірили «не в того Бога» [1, 258], і вважати це переселення першим актом «кубанської трагедії українського народу» [1, 257]. «Першопровина» українського козацтва відкрила нескінченний список їхніх історичних провин, з яких достатньо виділити декілька глобальних: 1) захист геополітичних інтересів чужої держави; 2) знищення стародавніх кавказьких народів, проти яких ця держава примусила колись волелюбних запорожців підняти зброю; 3) участь у колонізації одвічних земель автономного гірського населення, близько півмільйона якого після 70 років (1794–1864) боротьби переселилось і лише 70 тисяч підкорилось переможцям; 4) братовбивчий конфлікт періоду громадянської війни на Кубані, коли після падіння в 1917 році Центральної Ради українські козак-кубанці підняли зброю проти українських іногородніх кубанців, унаслідок чого, за словами Р. Ковалю, «виявилися хоробрими малоросами у черкесах і бешметах, які всю свою історію воювали за чужі інтереси» [1, 290].

Творчі процеси в життєдіяльності українців на Кубані, на противагу агресивно-мілітарним проявам мужності «в ім'я слави російської зброї», відбувалися в складних умовах дії адаптаційно-впливових зовнішніх факторів під час формування української етногенетичної ніші. Головне місце в цій ніші, окрім релігії, зайняла традиційна етнічна культура – ця споконвічна духовна й творча сила українців, конкрегізована такими

Надія СУПРУН-ЯРЕМКО
(Рівне)

ОЗНАКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСТАНТИ В ЕТНОКУЛЬТУРІ УКРАЇНСЬКОГО СУБЕТНОСУ КУБАНІ

Проблема, пов'язана із сучасним функціонуванням українсько-кубанської етнокультурної традиції на Кубані, є однією з найактуальніших серед комплексу культурологічних проблем наукового дослідження феномену культури українців зарубіжжя. До українського субетносу Кубані відносимо компактно згруповане на території сучасного Краснодарського краю Російської федерації населення, суспільне життя якого через історичні, державні, адміністративні та економічні причини проходить (починаючи з 1792 р.) за межами метрополії України. Історичною Чорноморією називаємо степову північно-західну територію краю, більша частина якої й досі зберігає українську топоніміку, а українською етноспільнотою чорноморських поселень – ту групу мешканців цієї території, яка ідентифікує себе з нащадками українського походження. Остан-

константними чинниками, як рідна мова, звичаї, обряди, художня творчість усного функціонування, національний одяг, ремесла, хато- і храмовобудування. Один із головних чинників традиційної етнокультури – українська народна пісенність – була і залишається найяскравішим засобом національного самовираження українців Кубані. Упродовж усієї кубанської історії вона виконувала (і виконує нині) творчими силами носіїв кількох поколінь багато функцій, головними з яких є: **охоронна** (на рівні збереження константних прикмет національної й родової окреมості), **репродуктивна** (спрямована на творче відтворення усього цінного, зафіксованого колективною пам'яттю, і на підтримку власного саморуху), **регенераційна** (зумовлена необхідністю відновлення того, що руйнується внаслідок регресивних факторів) та **етична і комунікативно-виховна** (конкретизована прагненням тримати на належній висоті національні почуття, свідомість, мораль, людську гідність українців на «не своїй землі», здійснювати зв'язок між поколіннями). Ось чому формування наукового погляду на традиційну культуру кубанського козацтва повинно базуватися передусім на даних компаративного етномузикознавчого аналізу різножанрового пісенного матеріалу. Саме через пізнання музичної мови й музичного мислення носіїв народнопісенної традиції можна осмислити фольклор українців Кубані як складову частину традиційної культури кубанського козацтва і сформуванню неупереджений сучасний науковий погляд на кубанського козака як на архетип української історії.

Із усього сказаного постає етномузикознавча проблема як базова при дослідженні музично-поетичного матеріалу колишньої Чорноморії із принциповою настановою на залучення даних із наукових українських, російських, регіональних (кубанських) історичних, етнографічних, нотографічних та інших джерел з метою їх теоретичного осмислення, визначення національної константи та закономірних процесів у становленні й реальному функціонуванні українсько-кубанської піснетворчості як культурно-історичного явища. Через вивчення таких джерел нами було проведено дослідні процедури і зроблено відповідні висновки, зокрема щодо традиційної етнокультури українських переселенців як **національної константи**, що виявилася найсильнішим механізмом пристосування до адаптаційно-впливових факторів, збереження генетичної пам'яті та національної свідомості.

В умовах існування двовекторних інтеграційних зв'язків – з метропольною Україною й іноетнічною Росією – етнокультура українців у першому, мілітарному періоді кубанської військової історії (1792–1864) набула значення корінного, первинного національного субстрату як незмін-

ної, сталої ознаки нації. Усі етнокультурні явища – і **реліктові** (приміром, незабута мудрість предків, прабатьківські закони, елементи дохристиянські як прояви язичницько-християнського дуалізму), і **діахронні** (материнська мова, музична культура усної традиції), і **синхронні** – склали величезний культурний фонд потужної художньо-енергетичної сили, який упродовж цього періоду був домінантним покажчиком двовекторної системи інтеграційних зв'язків. Але в другому періоді (1864–1905), в умовах мирного соціально-економічного й духовно-культурного улаштування кубанського козацтва, національна константа почала втрачати свої домінантні ознаки через посилення (унаслідок демографічної політики російського уряду) дії вторинного вектора. Демографічна ситуація почала ускладнюватися з 60-х років XIX ст. через вплив іногородніх – жителів південноросійських та українських губерній. Так, у 1895 р. було зафіксовано значне поповнення кубанської столиці Катеринодара «різноплемінним» населенням: вірменами, грузинами, греками, турками, персами, євреями, німцями та поляками [2, 206]. Активізація дії вторинного вектора сприяла посиленню значення регіонального чинника, унаслідок чого почалися немінучі процеси руйнування українського політичного реноме й національного стародавнього усвідомлення, які замінювалися новою, локальною (кубанською) свідомістю, а це спричинилося до утворення кризи самоідентифікації національно дезорієнтованої частини українців. На базі локальної свідомості, що формувалася в руслі російських державних орієнтирів, утворилася регіональна система нормативів у вигляді культурних і місцевих мовних стереотипів. Наявність у цій системі корінного етнічного субстрату культури (з домінантними ознаками історичної, генетичної та мовної спорідненості з вихідним українським чинником) позначилася на творенні загального абрису культури кубанців і особливо на народнопісенній творчості українців Кубані (перш за все на території історичної Чорноморії, де і понині мешкає найбільша частина українців).

Коли в кубанській культурі, зокрема в літературі (аж до репресивних 30-х років XX ст.) і народнопісенній творчості, переважає означений корінний етнічний субстрат, то в усвідомленні українцями Кубані власної культурно-історичної ідентичності засадничими є локальна свідомість і відповідні їй чинники регіональної системи нормативів. Так, до якого б етносу – українського чи російського – не належали мешканці чорноморських станиць, вони себе вважають кубанцями, кубанськими козаками, а дехто «перевертнями», інтуїтивно відчуючи свою провину за втрату коріння свого родоходу. Але при цьому більшість цих мешканців у побуті користується кубансько-

українською говіркою («балакає»), цією ж говіркою (діалектною мовою) співає «свої» давні й сучасні пісні, дотримується (а зараз найактивніше) деяких традиційних обрядових і культових свят. Ось чому таким актуальним і необхідним постає питання щодо створення умов для утвердження (й державної підтримки з боку і Росії, і України) в Краснодарському краї різномірневого українського руху – науково-дослідного, мистецького, просвітницького, шкільницького, масово-інформаційного, – який започаткує природний і здоровий процес заглиблення українців Кубані в пізнання своїх коренів і етнокультурних традицій. А це відкриє їм шлях до історично правильної орієнтації і самоідентифікації щодо належності не до самостійного козацького етносу або субетносу російського етносу (як про це твердять деякі кубанські історики), а до етнічних українців і, відповідно, чорноморсько-кубанського козацтва – до української нації. Коли вважати, що довгоочікуваний процес «відродження» української національної свідомості на Кубані почався і, хоча й повільно, але все ж рухається (про що свідчить діяльність Товариства українців Кубані та його наукового лідера В. К. Чумаченка, видання ним посібника-хрестоматії «Козак Мамай» з української «словесності» для кубанських школярів [3, 139]), то можна сподіватися на новий, значно вищий відсотковий показник чисельності українського населення в північно-західній частині Краснодарського краю, який у 1929 р. досягав до відмітки 80–90 %, у 1959 р. впав до 4 %, а на початку 90-х років становив 3,9 % [4, 96].

Народна пісня української етностільності на Кубані, яка ще за часів планових заселень (у XIX ст.) стала надійним, поряд з мовою, константним «оберегом» козацьких традицій, у наші дні продовжує функціонувати як живий і органічний чинник народної музичної культури не лише Кубані, а й України. Цю думку підтвердили 10 літньо-зимових фольклорних експедицій, здійснених авторкою статті впродовж 1990–1996 років разом з українським етноорганологом Б. І. Яремком у 62-х поселеннях 20-и районів Краснодарського краю. Від фольклорних гуртів, козачих хорів та одноосібних виконавців (загальною кількістю понад 500 осіб) було записано 1012 різномірних українських пісень. Транскрибовані, систематизовані за жанрами та досліджені нами на рівні усіх етномузикознавчих позицій, вони уможливили створення цілісної картини історії й динаміки формування народнопісенного фонду запорозько-чорноморсько-кубанського козацтва, який існував – в активній або пасивній (в пам'яті окремих виконавців) формах – в умовах перебудовних економічних, політичних та культурологічних процесів 90-х років XX ст. Вони достойно презентують духовну культуру нащадків запорожців, які протягом двох століть зберігали,

твори й усно передавали її на землях, що освоювались, утверджуючи глибинність генетичних коренів і волелюбний дух нації.

За час свого побутування на кубанських землях пісенний фольклор українців зазнав процесів консервації, трансформації та новоутворення, сформувавши три художньо вартісні пласти: прадавній старокозацький (запорозький), традиційний селянський і кубанський. Маючи різні регіональні джерела і час виникнення, ці пласти по-різному вбирали в себе результати дифузних процесів і нашаровувались один на одного у складному русі й взаємодії різночасових і багатостильових локальних традицій. За класифікаційною жанрово-тематичною систематикою зафіксовані пісні поділяються на **епічні** (94 історичних, 40 станових, 33 ліро-епічних пісень баладного стилю, а також пісні кобзарського репертуару в контексті ретроспективного погляду на кубанське кобзарство-бандурництво як на феномен української культури), **обрядові** (120 пісень зимово-новорічного календаря і 268 весільних пісень), **ліричні** (421 пісня усіх жанрово-тематичних груп українсько-кубанської народної рефлексійної лірики).

Сталі ознаки національної константи визначаються й у збережених українських топонімах старокозацьких чорноморських станиць і міст (колишніх куренів), сіл та хуторів, а також в антропонімах, носіями яких є виконавці записаних пісень. Почавши заселяти територію нової батьківщини, запорозькі козаки, хоча й пізнали трагедію знищення свого останнього коша (1775) і через 17 років після цього вступили на мілітарний шлях служіння Росії і вростання в її історію, ще не втратили ідею відтворення Запорозької козацької держави в умовах специфічної природно-географічної кубанської ніші. Ось чому перші 38 куренів, які вони побудували, одержали історичні назви запорозьких куренів. Перекрипавшись на землях кубанської Чорноморії, старокозацькі куренні назви з деякими змінами дожили до наших днів. Вони зберегли не втрачений архетип української національної історії й етномовної культури, ставши благодатним ґрунтом для мовознавчих досліджень.

Джерела утворення українських топонімів тих чорноморських поселень, у яких були записані пісні, згруповано й рубриковано у вигляді 11 семантичних розрядів:

1. Від назв українських міст, містечок, сіл: станиці Батурина, Вищестеблівська, Старонижчестеблівська, Іркліївська, Калніболоцька, Каневська, Крилівська, Переяславська, Полтавська, Старовеличківська, Старокорсунська, Староминська, Уманська.

2. Від назв, пов'язаних з історією запорозького козацтва: станиці Запорозька, Отаманська.

3. Від власних імен людей: станиці Іванівська, Павлівська, Сергіївська, Новосергіївська, село Катеринівка, місто Тимошівськ.

4. Від прізвищ або прізвиськ людей: станиці Брюховецька, Васюринська, Голубицька, Стародерев'яківська, Рогівська, Шкуринська.

5. Від назв роду козацької військової служби або зброї козака: селище Батарейка, станиця Пластунівська, село Шабельське.

6. Від назв церковної посади або церковної атрибутики: станиці Новотитарівська, Старотитарівська, Платнірівська.

7. Від назв тварин: станиці Коніловська, Медведівська, Старомишастівська.

8. Від назв рослин або їхніх частин: місто Коренівськ, станиці Кугоейська і Куцівська.

9. Гідронімічні назви: станиці Дінська, Староджереліївська.

10. Від визначення рельєфу або характеру поверхні: станиці Должанська і Неземаївська, хутір Жовті Копани, селище Кучугури.

11. «Кулінарні» назви: станиці Кисляківська, Старощербинівська.

Розгляд чорноморського антропонімного матеріалу, який містить 663 прізвища записаних виконавців (включаючи й дівочі прізвища співачок), допоміг утворити цілісну картину українського, російського та іншого прізвищтворення з лексичної сторони і дав можливість констатувати, що переважна їхня більшість має українське походження. Останнє підтверджується такими статистичними показниками: прізвищ українських – 452 (68,17 %), російських (у тому числі зросійщених українських) – 157 (23,7 %), польських (або полонізованих) – 36 (5,43 %), інших субетносів – 18 (2,7 %). Перегляд 452-х українських прізвищ показав, що 218 (48,23 %) закінчуються класичною національною морфемою «ко» (Бойко, Обабко, Петренко), 78 – морфемами «а», «я» (Безворотня, Шкапа), також морфемами «ик» (Волик, Кулик), «як», «ак» (Решетняк, Сагайдак), «ан» (Кохан, Таран), «ич» (Бабич, Бич), «ець» (Горобець, Таранець), «ар» (Бондар), «ай» (Прицай), «яр» (Котляр). 76 українських прізвищ мають різні закінчення (приміром, Кирпун, Гавриш, Палій, Пінчук, Яцюк, Білозуб, М'яло, Євтух, Антосів, Медведів).

Коли розглядати українські прізвища за семантичними ознаками, то слід виділити з них старозацькі запорозькі: Біловус, Горбоніс, Гречкосій, Кочубей, Кривоніс, Перебийніс, Посипай, Стоноженко. У цих давніх прізвищах, носіями яких є сучасні мешканці колишньої Чорноморії, відображений козацький лексикон як сукупність лексем усної української мови. У ньому через образні й дотепні слова-типи набули високого ступеня індивідуалізації особові прізвища конкретних людей. Загальний перегляд решти українських прізвищ з боку семантики дозволив поді-

лити їх на дві групи з рубрикацією певних семантичних розрядів.

I. Прізвища антропонімного значення.

1. Прізвища, утворені від власних жіночих та чоловічих імен: Аксюта, Богдан, Зінченко, Максименко, Петрусенко, Сергієнко, Тимошенко, Хомич.

2. Прізвища, в яких відображаються діяльність або професія людей: Боднар, Гонтар, Дудник, Коваль, Колесник, Кравець, Шаповал, Чумак та ін.

3. Прізвища з етнічними ознаками: Колмик, Лядська, Лях, Турчик.

4. Прізвища з етнографічними ознаками: Бойко, Волинко, Подоляк.

5. Прізвища з прикметами зовнішнього вигляду людини: Головатий, Каприз, Кирпа, Корчина, Куделя, Рева, Рудь, Сіробаба, Толстик, Чорна та ін.

6. Прізвища з прикметами внутрішніх рис людини: Ганжа, Дика, Жадан.

7. Прізвища з анатомічними прикметами: Горбань, Тулуб, Черевко.

8. Прізвища з ознаками спорідненості або свояцтва: Братишенко, Діденко, Друженець, Нелюба, Приймак, Христюк, Шостак (шоста дитина в сім'ї).

9. Прізвища з ознаками соціального положення людей: Безщасна, Господинько, Дідух, Козак, Панченко, Поповичева, Удовенко, Черниця та ін.

10. Прізвища з прикметами назв предметів і продуктів праці й побуту: Білокриницька, Бублик, Коврига, Кочерга, Медовник, Мисак, Печена, Пиріжок.

II. Прізвища біогеоценозного значення.

1. Від назв тварин, птахів, комах та риб: Баран, Бобрик, Волик, Голубнича, Жук, Лисиця, Плітка (риба «плотва»), Рак, Сивокоз, Чайка, Чешуйко.

2. Від назв рослин: Березняна, Боровик, Гарбуз, Дерев'яно, Діброва, Древесняк, Дубина, Кислиця, Ревенко, Редько та ін.

3. Від назв явищ природи: Завірюха, Зима, Земляна, Мороз.

4. Від назв природних речовин: Бузун, Золотих, Кремень.

5. Від назв природного рельєфу: Гора, Горб, Гряд, Левада, Обрив, Рівна.

Характерним для усіх названих і багатьох не названих прізвищ є те, що їх творці, шукаючи рідкісні й найіндивідуалізованіші слова і мовні звороти для визначення власної особистої назви конкретних людей, користувалися сучасними та архаїчними лексемами як рідної мови, так й інших мов, діалектів, локальними діалектизмами тощо. При цьому кожна лексема, зазвичай, мала певне семантичне наповнення, що підтверджується даними етимологічних словників.

Стисло викладені в даній статті результати дослідження етнокультури українського субетно-

су на Кубані торкаються визначення ролі національної константи у збереженні зразків народнопісенної культури, в топоніміці й антропоніміці тощо. Вважаючи українсько-кубанську народну піснетворчість визначальною національною константою, ми прагнули не тільки дослідити її в ході польових, письмово-репродукційних та науково-дослідних студій, а й розглянути як етноісторичне і художнє явище [детальніше див.: 5; 6; 7, 49–60; 8]. Поряд з народною пісенністю, як показали дослідження, вірогідним джерелом вивчення етнокультурних традицій виявився топонімічний і антропонімічний родовід назв, що дав лінгвістичну й історичну інформацію щодо давнього і сучасного стану української мови і зафіксованих у ній константних ознак матеріальної і духовної культури українського субетносу на Кубані [детальніше див: 7, 60–69; 9].

1. Коваль Р. Кубанська трагедія українського народу // Р. Польовий. Кубанська Україна. – К., 2002. – С. 257–299.
2. Екатеринодар – Краснодар. 1793–1993: Два века города в датах, событиях, воспоминаниях. – Краснодар, 1993.
3. Стрижак О. Надбання українознавців Кубані (збірка матеріалів з української літератури і фольклору «Козак Мамай») // Народна творчість та етнографія. – 2000. – № 1. – С. 136–140.
4. Заремба С. З національно-культурного життя українців на Кубані (20–30-і роки ХХ ст.) // Київська старовина. – 1993. – № 1. – С. 94–104.
5. Супрун-Яремко Н. Національна константа українсько-кубанського козацтва // Матеріали П'ятого конгресу міжнародної асоціації україністів. Історія: 36. наук. ст. / Чернівецький національний ун-т імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2003. – Ч. 1. – С. 319–324.
6. Супрун-Яремко Н. Народна пісня українців історичної Чорноморії в контексті історії і сучасності // Пам'ятки України: історія та культура: Науковий часопис. – 2005. – № 3–4. – С. 60–73.
7. Супрун-Яремко Н. Українці Кубані та їхні пісні: Монографія. – К., 2005.
8. Супрун-Яремко Н. Украинский субэтнос на Кубани // Культурная жизнь Юга России. – Краснодар. – 2003. – № 3 (5). – С. 51–56.
9. Супрун-Яремко Н. Топонимика и антропонимика исторической Черномории // Культурная жизнь Юга России. – Краснодар. – 2002. – № 1 (1). – С. 42–47.

У пропонованій статті «Ознаки національної константи в етнокультурі українського субетносу Кубані» Н. Супрун-Яремко на базі збирацької, транскрипційної та студійної роботи визначає ознаки національної константи в українсько-кубанській традиційній народній пісенності, що від 1792 року залишається найяскравішим засобом національного самовираження, а також у збережених топонімах старокозацьких кубанських станиць і міст та в антропонімах, носіями яких є виконавці записаних пісень.